

HƏSƏNOVA NƏZAKƏT ASLAN Q.

fil.f.d

ADU

Təbriz küç.81

nezakethasanovaaslan@gmail.com

MƏTNDƏ SEMANTİK CƏHƏTDƏN MƏNANIN AÇILIŞINDA İMPLİKASIYANIN ROLU

XÜLASƏ

Söyləmin səciyyələndirən üç əsas komponent xüsusi qeyd edilməlidir: presuppozisiya, assersiya, implikasiya. Söyləmin ifadə olunmuş elementi assersiyadır, yəni dilin leksik və qrammatik vasitələrilə eksplisit formada ifadə olunmuş məna planının bir hissəsidir. Söyləmin təhlilində pragmatik presuppozisiya anlayışından istifadə olunur. Söyləmin yerli / yersiz, uğurlu / uğursuzluğunu müəyyənləşdirən pragmatik presuppozisiya kommunikanter tərəfində koqnitiv mənimsənilmiş ümumi biliklər fondu kimi başa düşülür. Buna görə də bu və ya digər hissəsi tələffüz edilmir, yalnız təxmin edilir, yəni fikir implisit formada ifadə edilir. Məsələn, ingilis dilindəki aşağıdakı dialoqda olduğu kimi. - Have you any need for a sword?' she asked. - I'm going to the front,' I said. - Oh yes, then you won't need a sword,' she said.²⁷ E.Heminquyenin "Əlvida, silah" romanının qəhrəmanı silah mağazasının satıcısı ilə söhbətdə onun silah almaq və ya almamaq istəyinə aidiyyəti olmayan bir ifadə işlədir. Qəhrəman fərz edir ki, adresatın öz "bilik ehtiyatında" müharibə və cəbhə barədə təsəvvürləri vardır və buna görə də o, belə sövdələşmənin lazımsız olduğunu izah etmir (indiki müharibələrdə qılınc cəbhədə lazım deyildir). Danışığ aktında reallaşan istənilən söyləmin məzmunu təkcə eksplisit hissəsi ilə deyil, həm də söyləmin məzmununun açılmasında bərabər dərəcədə iştirak edən implisit hissə ilə formalaşır. İngilis dilində implisit məzmunlu tabeli mürəkkəb cümlələr sferasında prezumpsiya əsasında implisit propozisiyanın formal göstəriciləri, markerləri keyfiyyətində tabesizlik bağlayıcıları çıxış edirlər. Bu zaman formal göstərici, marker kimi /and/ bağlayıcısı, məntiqi nəticənin markeri kimi isə /but/ bağlayıcısı çıxış edir. Məs, We got to the Edmont Hotel, and I checked in.²⁸ İmplisit mənalı tabesiz mürəkkəb cümlədə implisit formada daha böyük mühakimə ifadə olunmuşdur - /everybody comes to a hotel to check in/, eksplisit formada isə daha az mühakimə ifadə olunmuşdur - /we got to the Edmont Hotel/, /and/ bağlayıcısı implicit formada mühakimənin mövcudluğundan şəhadət verir. Beləliklə, söyləmin məzmunu qatın açılmasında eksplisit cəhətlə yanaşı, onun implisit cəhəti də mühüm rol oynayır. Onun məzmununun qəbulu və dərk edilməsində dinləyən assersiya, presuppozisiya və implikasiya vasitəsilə eksplisit şəkildə ifadə edilmiş informasiyanın sərhədlərini aşır keçir.

Açar sözlər: implikasiya; presuppozisiya; söyləm; implisit; eksplisit; assersiya; adresat;

F.Veysəlli mətnin daxili əlaqələrinin formalaşmasına xidmət edən amillər içəri-sində leksik, qrammatik, fonetik vasitələr, həmçinin intonasiya mühüm rol oynadığını xüsusi qeyd edir. O, bu amillərə şifahi danışq formasında paralingvistik vasitələri (göz-qaş və bədən digər üzvlərinin hərəkətləri), yazıda isə durğu işarələrini də əlavə edir [1, s. 234].

Mətn, fərdi cümlələr, cümlə fraqmentləri, söyləmlər, ifadələr, deyimlərin bütün hallarda şəffaf strukturlara malik olmadığını qeyd edən F.Veysəlli onların bütün hallarda kontekstlə bağlılığının olmasını da diqqətə çatdırır. Bu bağlılığın formal-qrammatik vasitələrlə, prosodiya və intonasiya vasitələrilə də ifadə oluna bilməsini göstərir. O yazır: *“Deməli, hər bir söyləmin koheziyası və koherensiyası onun kontekstlə əlaqəsindən məlum olur”* [1, s. 235].

Məsələn, Azərbaycan dilindəki, *Adil bağı xeyli axtarandan sonra tapdı* cümləsində leksik səviyyədə çoxmənalılıq vardır, *bağ* leksemi həm ağacları, həm istirahət yeri olan mülk, həm də ip mənasında işləyə bilər.

Doğrudan da, bu cümlədə hansı propozisional məzmunun verilməsini yalnız kontekst vasitəsilə dəqiqləşdirmək olar. F.Veysəllinin ifadəsinə görə, *“bütün bu suallara kontekst cavab vermək iqtidarındadır. Söyləm mənası həm də arxa planda nə durduğunu, presuppozisiyanı ehtiva etməlidir”* [2, s. 135] və yaxud *“istənilən cümləyə semantik şərh vermək danışan və dinləyən subyektiv iradəsindən asılı olmayaraq danışanın niyyətinə uyğun seçilmiş lokutiv və illokutiv məqsəd obyektiv şəkildə kontekstin köməyi ilə açılır və şərh olunur”* [2, s. 136].

Müəllif çoxmənalılığın yalnız leksemlərə yox, həm də cümlə səviyyəsində də müşahidə edildiyini yazır. Məsələn, *Əli və Rəna evlənmişdilər*. Mətnə asılı olaraq bu cümlə iki cür başa düşülə bilər: *Əhməd də evli idi, Sevda da*. [3, s. 236]. Cümlə həm də onların bir-birilə evli olduqlarını da ifadə edə bilər. Cümlənin mənanın dəqiqləşdirilməsi yalnız kontekst sayəsində mümkündür.

Mətnin natamamlığını açmaqda kontekstlə yanaşı məqam da mühüm rol oynayır. Məsələn, Azərbaycan dilində *yaxşı* sözü ümumilikdə müsbət cəhəti səciyyələndirən sözdür. Lakin *Müdür yaxşı elədi, Əhmədi işdən qovdu* cümləsində o, sırf mənfi mənada işlənmişdir. F.Veysəllinin qeyd etdiyi kimi, *“Bəzən kontekstlə situasiya, məqam bir-birilə sıx bağlı olur. Kontekst köməyə gəlməyəndə məqam mənanı dəqiqləşdirir”* [1, s. 237].

Qeyd etmək lazımdır ki, presuppozisiya istənilən dil üçün universal xarakter daşısa da, eyniyyət təşkil etmir, çünki hər bir xalq unikal sosial təcrübəyə malikdir. Belə olan hallarda bu və ya digər dillərdəki mətnin tam mənasını açmaqdan ötrü mütləq həmin dilin daşıyıcılarının ictimai-mədəni həyatı haqqında əlavə fon

biliklərinə ehtiyac duyulur. Presuppozisiya söyləmin elə bir komponentidir ki, onun səhv olması bütün söyləmi yersiz və ya səhvə çevirir. Məsələn,

Nazirin xanımı ləziz yeməklər hazırlamağı bacarır. (söyləm nə səhv, nə də doğrudur)

Nazirin xanımı ləziz yeməklər hazırlamağı bacarmır. (əvvəlki söyləmin eyni)

- presuppozisiya inkar formada da özünü qoruyub saxlayır;

- presuppozisiya budaq cümləsində də özünü qoruyub saxlayır. Məsələn, *Mən ürəkdən sevinirəm ki, uşaqlar sağ-salamat qayıtdılar.*

Presuppozisiya bizim söyləmin təzahür etdiyi fondur. Əgər biz fon barədə heç nə bilmiriksə, lakin söyləm bizə məlumdursa, onda fon haqqında da bəzi biliklər əldə edə bilərik, məsələn, söyləmin baş verdiyi şərait haqqında.

Məsələn, *Pəncərəni açın.* (*pəncərə bağlıdır*)

Əyləşin! (*İnsanların ayaq üstə olması*)

Qeyd etmək istərdik ki, söyləmə konkret kommunikasiya şəraitində aşkarlanan mənaya malikdir. İmplicit məzmunlu söyləm müəyyən dərəcədə yarımçıq və qavranılması xeyli qəlizdir, çünki implicit komponent resipiyent tərəfindən müəyyən edilməlidir ki, bəzi hallarda onun müəyyən edilməsi olduqca çətinidir. Məsələn, ingilis dilindəki aşağıdakı cümlələrdə olduğu kimi.

- *When will you sing here?*

- *I'll be at the Scala in the fall.*

- *I'll bet they throw the benches at you, Ettore said [4, p.142].*

Söyləmi səciyyələndirən üç əsas komponent xüsusi qeyd edilməlidir: presuppozisiya, assersiya, implikasiya. Söyləmin ifadə olunmuş elementi assersiyadır, yəni dilin leksik və qrammatik vasitələrilə eksplisit formada ifadə olunmuş məna planının bir hissəsidir.

Söyləmin təhlilində pragmatik presuppozisiya anlayışından istifadə olunur. Söyləmin yerli/yersiz, uğurlu/ uğursuzluğunu müəyyənləşdirən pragmatik presuppozisiya kommunikanter tərəfindən koqnitiv mənimsənilmiş ümumi biliklər fonu kimi başa düşülür. Buna görə də bu və ya digər hissəsi tələffüz edilmir, yalnız təxmin edilir, yəni fikir implicit formada ifadə edilir. Məsələn, ingilis dilindəki aşağıdakı dialoqda olduğu kimi.

- *Have you any need for a sword?' she asked.*

- *I'm going to the front,' I said.*

- *Oh yes, then you won't need a sword,' she said [5, p.146].*

E.Heminquyenin “Əlvida, silah” romanının qəhrəmanı silah mağazasının satıcısı ilə söhbətdə onun silah almaq və ya almamaq istəyinə aidiyyatı olmayan bir ifadə işlədir. Qəhrəman fərz edir ki, adresatın öz “bilik ehtiyatında” müharibə və cəbhə barədə təsəvvürləri vardır və buna görə də o, belə alış-verişin lazımsız olduğunu izah etmir (indiki müharibələrdə qılınc cəbhədə lazım deyildir).

Məsələn, */Alise, women who smile such shining smile are the most romantic ones/* söyləmində presuppozitiv komponent kimi obyekt üçün xarakterik gülüş çıxış edir. Söyləmin assertiv komponenti subyektin bu keyfiyyətlərdən törənən heyranlığına işarə edir. Söyləmin implikativ adresatda müsbət emosiyaları yaratmaq istəyinə işarə edir.

Danışıq aktında reallaşan istənilən söyləmin məzmunu təkcə eksplisit (dilin leksik-qrammatik vasitələri ilə səsləndirilmiş) hissəsi ilə deyil, həm də söyləmin məzmununun açılmasında bərabər dərəcədə iştirak edən implisit (aşkar şəkildə ifadə edilməmiş) hissə ilə formalaşır. Söyləmin məzmununun qəbul edilməsi, qavranılmasında adresat assersiya, presuppozisiya və implikasiya vasitəsilə eksplisit formada ifadə edilmiş informasiyanın sərhədlərindən kənara çıxır.

İplikasiya söyləmdə haqqında aşkar ifadə olunmamışın düşünülməsi prosesi-dir. Ümumilikdə, presuppozisiya və implikasiya söyləmin implisit komponentləridir və onlarsız söyləmin başa düşülməsi mümkün deyildir. Adresat assersiya, presuppozisiya və implikasiya vasitəsilə söyləmin məzmununu açma prosesində eksplisit istifadə olunmuş informasiyanın sərhədlərindən kənara çıxır.

Bu məsələ tərcümə prosesində sosiomədəni şərh zamanı daha kəskin nəzərə çarpır. Məsələn,

When I left the skating rink I felt sort of hungry, so I went in this drugstore and had a Swiss cheese sandwich and a malted, and then I went in a phone booth [6, p.99].

Mən buz meydançasından çıxdıqdan sonra açlıq hiss etdiyim üçün aptekə yollandım, orada pendirli buterburod yeyib süd içdim və daha sonra telefon köşkünə daxil oldum - mətninin tərcüməsində bu halla rastlaşırıq.

Cümlədə verilən informasiyanın qəbulu zamanı kommunikasiyada anlaşılmaqlıq yaranır. Çünki ingilis dilindəki */drugstore/* leksemi Azərbaycan dilindəki */aptek/* leksemi ilə eyniyyət təşkil etmir. Halbuki ingilis dilinin amerika variantında */drugstore/* Amerikada */aptek-mağaza/* anlamına uyğun gəlir və həmin mağazalar təkcə dərman satışı ilə deyil, həm də digər malların - ətriyyat, dəftərxana ləvazimatları, dondurma, kofe, kosmetika, yumal və s. satışını da həyata keçirirlər. Ancaq artıq bu gün Azərbaycanda da sadalanan mallardan bir qisminin apteklərdə satışına başlanılmışdır. İndi həmin apteklərdən tibbi ləvazimat və dərmanlarla yanaşı, ətriyyat, kosmetika, diş pastaları və s. malları da almaq mümkündür.

İngilis dilindəki mətnin yaranması üçün vacib olan presuppozisiya (mətnaltı fikri əməliyyatlar) universaldır və o, Azərbaycan dilində də mətnqabağı əməliyyatlar üçün eyniyyət təşkil edirmi? sualına birmənalı cavab vermək mümkün deyildir. Bu ümumiliyi müxtəlif dil sistemlərinə daxil olan ingilis və Azərbaycan dili daşıyıcılarının fikri proseslərinin ümumi gedişilə əsaslandırmaq mümkündür. Lakin tərcümə prosesində və ingilis dilindəki mətnin anlaşılmasındakı qeyri-müəyyənliyi həmin

xalqların həm sosiomədəni (kültür), həm də dil vahidinin - /drugstore/ (apteki) leksemının semantik tutumundakı fərqlə əlaqələndirmək olar.

İngilis dilində implisit məzmunlu tabeli mürəkkəb cümlələr sferasında prezumpsiya əsasında implisit propozisiyanın formal göstəriciləri, markerləri keyfiyyətində tabesizlik bağlayıcıları çıxış edirlər. Bu zaman formal göstərici, marker kimi /and/ bağlayıcısı, məntiqi nəticənin markeri kimi isə /but/ bağlayıcısı çıxış edir. Məsələn, ingilis dilindəki *We got to the Edmont Hotel, and I checked in* [7, p.101]. Biz “Edmont” hotelinə gəlib çatdıq və mən nömrə götürdüm.

İmplicit mənalı tabesiz mürəkkəb cümlədə implisit formada daha böyük mühakimə ifadə olunmuşdur - /everybody comes to a hotel to check in/, eksplisit formada isə daha az mühakimə ifadə olunmuşdur - /we got to the Edmont Hotel/, /and/ bağlayıcısı implicit formada mühakimənin mövcudluğundan şəhadət verir.

İngilis dilindəki *He was two years younger than I was, but he was about fifty times as intelligent* [7, p.103].

(*O, məndən iki il kiçik idi, lakin əlli dəfə məndən ağıllı idi*) söyləmində gözlənti belədir: /he should be less intelligent/. İmplicit formada daha çox mühakimə ifadə edilmiş tabesiz mürəkkəb cümlədə - /to be older means to be more intelligent/, eksplisit şəkildə nisbətən az mühakimə ifadə edilmişdir - /he was two years younger than I was/. Buradan da təbii nəticə ortaya çıxır - /he should be less intelligent/.

İngilis dilində implisit həlqəli mürəkkəb sintaktik bütövün presuppozisiya əsasında buraxılmış propozisiyası kimi tabesizlik bağlayıcıları çıxış edir, /and/ tabesizlik bağlayıcısı sözlü ifadə olunmamış məqamın göstəricisi keyfiyyətində çıxış edir:

We only roomed together about two months. Then we both asked to be moved. And the funny thing was, I sort of missed him after we moved, because he had a helluva good sense of humor and we had a lot of fun sometimes [7, p.109]. (Biz bir yerdə cəmi iki ay yaşadığımız. Sonra hər ikimiz xahiş etməyə başladığımız ki, bizi ayrı-ayrı yerləşdirsinlər. Ən gülməli olan o idi ki, biz ayrıldıqdan sonra mən onun dəhşətli dərəcədə yoxluğunu hiss edirdim, çünki o, həqiqi yumor hissinə malik idi və biz bəzən möhkəm şənlənirdik). Bu mürəkkəb sintaktik bütövə /and/ bağlayıcısı vasitəsilə implisit şəkildə aşağıdakı propozisiyalar ifadə edilmişdir - /we were moved/, /some time passed/, /we lived separately/, /but/ tabesizlik bağlayıcısı implisit propozisiyaların göstəricisi kimi /He'd already seen it [Hamlet], and the way he talked about it at lunch, I was anxious as hell to see it, too. But I didn't enjoy it much [7, p.110]. (O artıq “Hamlet”-ə baxmışdı və onun barədə nəhəng zamanı elə danışdı ki, mənə də ona baxmaq istəyi oyandı. Lakin, ümumiyyətlə, mənim ondan xoşum gəlmədi). İmplicit formada aşağıdakı propozisiyalar ifadə olunmuşdur - /I went to the cinema/, /I bought a ticket/, /I saw it/, /I estimated it/.

Bəzi hallarda implisit söyləmlər tənzimləyici funksiyasında çıxış edə bilirlər. Məsələn, ingilis dilindəki aşağıdakı cümlədə olduğu kimi.

You're not speaking for yourself, Hugh,' he warned. 'You're a married man. Elizabeth's feelings have to be considered [7, p.56].

Birling: And what I was going to say was that I protest against the way in which my daughter, a young unmarried girl is being dragged into this.

Inspector: Your daughter isn't living on the moon. She's here in Brumley too [7, p.57].

Fikrin implisit formada ifadəsi eyham vasitəsilə sübutu gücləndirmə məqsədi daşıya bilər. Məsələn,

Anybody in my old job who got in my way came down with mysterious illnesses [7, p.59].

İmplicit ifadənin məqsədi gerçək fakta və ya digər şəxsin hərəkətinə neqativ münasibət də ifadə edə bilər. Aşağıdakı nümunələrdə olduğu kimi:

A: Keith gave me know that he would probably get married before long.

B: What exactly did he say?

A: He said: "I'll probably have to learn cooking soon"

Do you run your own hospital for people who eat here?

The girl with gardenias tuned in her chair and scanned her companion's profile with disapproval. "See here", Marilee, "she drawled, 'are you going to be a damn fool all your life?" [7, p.98].

Beləliklə, söyləmin məzmunu qatın açılmasında eksplist cəhətlə yanaşı, onun implist cəhəti də mühüm rol oynayır. Onun məzmununun qəbulu və dərk edilməsində dinləyən assersiya, presuppozisiya və impliksiya vasitəsilə eksplist şəkildə ifadə edilmiş informasiyanın sərhədlərini aşıb keçir.

ƏDƏBİYYAT

1. Veysəlli, F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları / F.Y. Veysəlli. - Bakı: Studia philologica, - 2009. – 291s.
2. Veysəlli, F.Y. Diskurs təhlilinə giriş / F.Y. Veysəlli. - Bakı: Təhsil, -2010. - 141s.
3. Veysəlli, F.Y. Dil / F.Y. Veysəlli. - Bakı: Təhsil NPM, - 2007. - 298s.
4. Brush, K. Listen, Darling / K. Brown. – New York: Charles Scribner's Sons, - 1938. - 220 p.
5. Hemingway, E. A Farewell to Arms / E.A. Hemingway. - New York: Scribner, - 1929. - 374 p.
6. Salinger, J.D. The Catcher in the Rye / J.D. Salinger. - United States: Little, Brown and Company, -1951. - 277 p.

7. Priestley, J.B. *An Inspector Calls* / J.B. Priestley. – London: Klett Verlag, Stuttgart, - 1945. - 310 p.

Hasanova Nazakat

THE ROLE OF IMPLICATION IN THE SEMANTIC DISCLOSURE OF MEANING IN THE TEXT

SUMMARY

The three main components that characterize speech should here be noted: presupposition, assertion, implication. The expressed element of speech is assertion, that is, it is part of the plan of meaning expressed in an explicit form by the lexical and grammatical means of language.

The concept of pragmatic presupposition is used in the analysis of speech. The pragmatic presupposition that determines the local / inappropriate, successful / unsuccessful of speech is understood by communicators as a fund of cognitively acquired general knowledge. Therefore, this or that part is not pronounced, it is only guessed, as the idea is expressed in an implicit form. For example, as in the following dialogue in English:

- “*Have you any need for a sword?*” she asked.
- “*I’m going to the front,*” I said.
- “*Oh yes, then you won’t need a sword,*” she said.

The protagonist of E. Hemingway's novel *Farewell to Arms* uses a phrase in a conversation with a salesman of an arms store that has no relation to his desire to buy or not to buy a weapon. The protagonist assumes that the addressee has an idea of war and the front in his “knowledge reserve” and therefore does not explain that such a purchase is unnecessary (in today’s wars, the sword is not needed on the front). The content of any discourse in the act of speech is formed not only by the explicit part, but also by the implicit part, which is equally involved in the disclosure of the content of the discourse. In English, formal indicators of implicit proposition, markers of disobedience act as a marker on the basis of presumption in the sphere of complex sentences with implicit content. In this case, the formal indicator acts as a marker for the conjunction / and /, and the conjunction / but / as the marker of the logical result. For example, *We got to the Edmont Hotel, and I checked in.*

In a complex sentence with implicit meaning, a greater judgement is expressed in the implicit form – /everybody comes to a hotel to check in/, less judgment was expressed in the explicit form – /we got to the Edmont Hotel/, the conjunction /and/ testifies to the existence of an implicit judgment. Thus, along with the explicit aspect, its implicit aspect plays an important role in revealing the content of the speech. In

understanding and accepting of its content, the listener transcends the boundaries of explicitly expressed information through assertion, presupposition, and implication.

Key words: implication ; presupposition; speech; implicit; explicit; assertion; addressee;

ГАСАНОВА НАЗАКАТ

**РОЛЬ ИМПЛИКАЦИИ В СМЫСЛОВОМ
РАСКРЫТИИ СМЫСЛА В ТЕКСТЕ
РЕЗЮМЕ**

Здесь следует отметить три основных компонента, характеризующих речь: пресуппозицию, утверждение, импликацию. Выраженный элемент речи — утверждение, т. е. часть смыслового плана, выраженная в явной форме лексическими и грамматическими средствами языка.

Понятие прагматической пресуппозиции используется при анализе речи. Прагматическая предпосылка, определяющая локальность/неуместность, удачность/неудачность речи, понимается коммуникаторами как фонд когнитивно приобретенных общих знаний. Поэтому та или иная часть не произносится, о ней лишь догадываются, так как мысль выражена в неявной форме. Например, как в следующем диалоге на английском языке:

– «Нужен ли тебе меч?» она спросила.

— «Я еду на фронт», — сказал я.

«О да, тогда тебе не понадобится меч», — сказала она.

Главный герой романа Э. Хемингуэя «Прощай, оружие» в разговоре с продавцом оружейного магазина употребляет фразу, не имеющую никакого отношения к его желанию купить или не купить оружие. Главные герои предполагают, что адресат имеет в своем «запасе знаний» представление о войне и фронте и поэтому не поясняет, что такая покупка ненужна (в нынешних войнах меч на фронте не нужен).

Содержание любого дискурса в речевом акте формируется не только эксплицитной частью, но и имплицитной частью, которая в равной степени участвует в раскрытии содержания дискурса.

В английском языке формальные индикаторы имплицитного суждения, маркеры неповиновения выступают маркером на основе презумпции в сфере сложных предложений с имплицитным содержанием. В этом случае формальный показатель выступает маркером союза / и /, а союз /но/ — маркером логического результата. Например, мы добрались до отеля «Эдмонт», и я зарегистрировался.

В сложном предложении с имплицитным значением большее суждение выражено в имплицитной форме – /все приходят в отель, чтобы заселиться/, меньшее суждение выражено в явной форме – /мы добрались до отеля Эдмонт/, союз/ и/ тесты на существование неявного суждения.

Таким образом, наряду с эксплицитным аспектом, важную роль в раскрытии содержания речи играет имплицитный аспект. Понимая и принимая ее содержание, слушатель выходит за границы явно выраженной информации посредством утверждения, предпосылки и импликации.

Ключевые слова: импликация; предположение; речь; скрытый; явный; утверждение; адресат;

Rəyçi: *dos.K.Cəfərova*